

ПОНАШАЊЕ УЧЕНИКА СА КОМОРБИДИТЕТОМ ЦЕРЕБРАЛНЕ ПАРАЛИЗЕ И ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ ОМЕТЕНОСТИ У ШКОЛСКОЈ СРЕДИНИ

*Ивана Р. Сретеновић¹, Горан М. Недовић², Милосав В. Адамовић³,
Војислав Тодоровић⁴*

Сажетак: Понашањем свака особа остварује своје присуство и контакт са другима. Оно интегрише све способности особе које су усмерене ка непосредном циљу. Основни циљ овог истраживања је била процена понашања ученика са коморбидитетом церебралне парализе и интелектуалне ометености у школском окружењу. Узорак истраживања формиран је од 31 ученика оба пола (54,8% ученика мушког и 45,2% ученика женског пола), који су поред церебралне парализе имали и снижено интелектуално функционисање. Просечан узраст испитаника је од 9 до 14 година ($AS = 10,9$, $SD = 1,189$). Истраживање је спроведено у основној школи „Миодраг Матић“, а за потребе прикупљања података коришћен је Упитник за процену понашања ученика. Резултати истраживања показују да између испитаника мушког и женског пола нема разлике која је статистички значајна, када је у питању понашање ученика на часу и на одмору. Када је у питању домен понашање у односу на ауторитет, добијена је разлика на варијабли „похвале“ ($p = ,034$). Познавање индивидуалних карактеристика сваког детета је изузетно важно, јер се на тај начин могу унапредити стратегије за решавање проблема понашања деце са коморбидитетом церебралне парализе и интелектуалне ометености.

Кључне речи: понашање, церебрална парализа, интелектуална ометеност, школско окружење.

¹ ivana.sretenovic011@gmail.com, Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

² goran.ned@sbb.rs, Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

³ milosavadamovic@hotmail.com, Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

⁴ vojatodorovic@gmail.com, Основна школа „Душан Дугалић“, Београд

Понашање се може дефинисати као начин на који свака особа делује у одређеном тренутку свог живота. Са једне стране, понашањем реализујемо однос између сопствених тежњи, потреба и могућности, док са друге стране њиме приказујемо свој лик за друге особе. Понашање нам помаже да остваримо комуникацију са другима, при чему она може бити на нивоу фантазије, слутње и опажаја за нас. Истовремено, понашање одређује држање нашег тела и покрете. Особе са којима ступамо у комуникацију сматрају да на тај начин остварују интеракцију са нама у социјалном пољу, а која је остварена непосредним опажањем или непосредним чином комуникације (Ćordić & Vojanin, 1997; 2011). Или, како наводе Недовић и Рапаић (2012: 55), понашање интегрише све човекове способности које су усмерене ка непосредном циљу који одређује начин кретања, облик и садржај говора и метакомуникацију.

Под појмом адаптивног понашања подразумева се појам који говори о томе у којој мери особа испуњава захтеве свакодневног живота, односно да ли се понаша у складу са стандардима очекиваним за њен узраст, социокултурним пореклом и условима живота у заједници, односно у одређеној микросредини (Žic, 2000; Stančić, 1981; сви према Igrić, Wagner - Jakab, & Cvitković, 2012: 2). Уколико нису задовољени сви услови, односно захтеви, онда долази до сниженог нивоа адаптивног понашања које се манифестује као социјална некомпетентност уз присуство непожељних облика понашања.

Голубовић и Тубић (Golubović & Tubić, 2010: 249) наводе да проблеми у понашању деце, уз проблеме у одржавању пажње и концентрације, могу оставити последице на функционисање детета у социјалној средини и његово уклапање са захтевима које намеће друштвена заједница. Проблеме у понашању деце можемо уочити још у периоду раног детињства, на предшколском узрасту, у школском добу, али и кроз целокупно одрастање (Eisenberg et al, 2001; Van Zeijl et al, 2006; Tremblay et al, 1999; Hughes, White, Sharpen, & Dunn, 2000; Carter, Briggs - Gowan, Jones, & Little, 2003).

Деца на узрасту седам до осам година, још увек немају довољно издиференцирана осећања у односу на тонус и функцију мишића у оквиру покрета. Из тог разлога, свака фрустрирајућа ситуација која побуђује стрепњу мимо контроле свести чини мишиће напетим, покретљивим или инхибисаним. На тај начин се и даље користе шеме синкретичног односа који се јавља између мишића и

осећања, иако се овакав однос јавља на почетку најранијег детињства и временом нестаје (Ćordić & Vojanin, 1997: 233).

Ћордић и Бојанин (Ćordić & Vojanin, 1997) даље наводе да се током дечијег развоја ове структуре и функције постепено гранају, односно у складу са законитостима развоја свака одлази на своју страну која је специфична за одређену структуру, тј. функцију. Процена понашања деце уредног неуролошког налаза може се сматрати једним обликом процене складног, дисхармоничног или успореног развоја личности. Поред деце складног понашања, постоје још две групе деце чије се понашање суштински веома разликује. У прву групу спадају деца са развојним хиперкинетичким синдромом, поремећајем понашања, стањима повишене ангажованости осећања уз снижену критичност. Док се у другу групу деце убрајају она са депресивним стањима, диспраксична деца, деца са моторним дебилитетом. У случајевима када деца у неким активностима показују екстремно повишено понашање, а истовремено у другим, екстремно снижено понашање, онда говоримо о дисхармоничном понашању које опет у себи носи облике развојне дисхармоније, развојне дисгнозије, развојне диспраксије, и друге клиничке облике који спадају у делокруг рада специјалне едукације и рехабилитације, односно дефектологије (Ćordić & Vojanin, 1997: 233).

Један од најчешће дијагностикованих поремећаја у институцијама које се баве менталним здрављем деце и омладине јесте поремећај понашања. У литератури се може пронаћи податак, да је код 25% деце која добијају помоћ од стручних лица дијагностикован неки од облика реметилачког понашања. До данас нисмо наишли на јединствену дефиницију поремећаја понашања која би прецизно и свеобухватно дефинисала тај појам, јер се овај поремећај може посматрати са више страна: правне, психолошке, педагошке, социолошке, психијатријске (Pejović-Milovančević, 2001).

Претрагом доступне литературе уочава се да је већина истраживања усмерена ка изучавању негативног понашања. У вези са наведеним група аутора (Жунић - Павловић, Ковачевић - Лепојевић, Павловић, 2009), у свом раду је користила термин социјално функционисање којим је обухватила и позитивна понашања, односно социјалну компетенцију и негативна понашања, тачније антисоцијална понашања. И позитивно и негативно понашање имају важне импликације за постигнуће и прилагођеност ученика захтевима школе. Просоцијална понашања су у позитивној корелацији са школским успехом, прихватањем од стране вршњака и

добрим односима са наставницима, док је антисоцијално понашање најчешће праћено школским неуспехом и лошим односима са вршњацима и одраслим особама. Утврђено је да између социјалне компетенције и антисоцијалног понашања постоји одређена повезаност. Резултати истраживања показују да деца и адолесценти са антисоцијалним понашањем, најчешће, имају неадекватну социјалну компетенцију, односно дефицијентне социјалне вештине. Међутим, потврђено је да неке особе са антисоцијалним понашањем имају просечно или натпросечно развијене социјалне вештине. Повезаност између антисоцијалног понашања и социјалне компетенције је комплексна и недовољно истражена, па се не може унапред тврдити да пораст једног неминовно доводи до опадања другог (Жунић - Павловић, Ковачевић - Лепојевић, Павловић, 2009: 400-401).

Постоје бројне дефиниције церебралне парализе (ЦП). Међутим, њиховом анализом може се уочити одређена неусаглашеност и недореченост у коришћењу овог термина. Но, без обзира на наведено, заједнички и најважнији фактор свих дефиниција јесте моторичко оштећење.

Група француских аутора наглашава појаву моторних аберација, при чему наводе да има особа са ЦП код којих нема оштећења интелигенције (Савић, 1996; према: Недовић, Рапаић, Одовић, Потих & Милићевић, 2012). Америчка асоцијација за церебралну парализу дефинише овај ентитет као клиничку слику насталу повредом мозга, у којој моторички поремећај јесте један од компоненти, али може бити праћен тешкоћама у учењу, психолошким проблемима, сензорним оштећењима, поремећајима понашања (Недовић и сар., 2012: 52). Слично овој дефиницији јесте дефиниција коју даје Раск (Rusk, 1971; према: Недовић и сар., 2012), описујући ЦП као компоненту широког синдрома мождане повреде, која обухвата неуромоторну дисфункционалност, психолошке дисфункције и поремећаје понашања органског порекла.

Церебрална парализа као неуроразвојно стање перзистира током целог живота. Како је већ наведено, код многих појединаца са ЦП, моторички поремећаји су праћени и другим поремећајима укључујући емоционалне проблеме и проблеме у понашању. Проблеми понашања код деце са ЦП су знатно учесталији у односу на децу типичног развоја. Истраживања потврђују да се током адолесценције смањује ниво проблема у понашању, као и да старија деца, и девојчице у односу на дечаке показују мање

екстернализованих проблема (Sipal, Schuengel, Voorman, Van Eck, & Becher, 2010).

Циљ овог истраживања јесте процена понашања ученика са коморбидитетом церебралне парализе и интелектуалне ометености у школском окружењу. У раду смо пошли од претпоставке да ће код испитаника, у највећем броју, бити присутно повишено понашање, као и да неће бити разлике у понашању између дечака и девојчица.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Узорак

Узорак истраживања формиран је од 31 ученика са церебралном парализом. Сви испитаници су поред примарног оштећења, церебралне парализе, имали и снижен ниво интелектуалног функционисања. У односу на полну структуру, узорак чини 17 (54,8%) испитаника мушког и 14 (45,2%) испитаника женског пола, узраста од 9 до 14 година ($AS = 10,9$, $SD = 1,189$).

Варијабле

Независне варијабле у овом истраживању су врста сметње, узраст и пол испитаника (мушки и женски), док се као зависна варијабла издваја понашање ученика у школском окружењу, односно: понашање испитаника на часу, на школском одмору и према ауторитету (наставнику).

Инструмент

За потребе овог истраживања коришћен је „Упитник за процену понашања ученика“ (S. Војанин, V. & Lj., Savanović, 1997), преузет из Опште дефектолошке дијагностике (Ćordić & Војанин, 2011). Овај Упитник је направљен на основу базичних карактеристика понашања која се манифестују у три различите ситуације: на часу, на школском одмору и у односу на ауторитет. Свака од наведених ситуација има одређена обележја која дају карактеристику понашања детета, те постоје одговори који указују: на упадљиво мирно, сапето понашање без самоиницијативности код детета; затим на складно, неупадљиво, прихваћено понашање од стране вршњака; и на крају на упадљиво, живахно, повишено понашање.

Упитник је попуњавао истраживач у разговору са наставником – дефектологом који је разредни старешина и најбоље познаје ученика.

За обраду добијених података коришћене су методе дескриптивне и инференцијалне статистике. Од дескриптивних статистичких мера, коришћене су мере пребројавања (апсолутна фреквенца и проценат), мере централне тенденције (аритметичка средина) и мере варијабилности (стандардна девијација). Статистичка значајност разлика између независних група субјеката, испитана је Студентовим т-тестом. За све статистичке анализе задат је α ниво од ,05. Резултати истраживања анализирани су помоћу статистичког пакета SPSS за Windows, верзија 21.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У овом одељку биће приказани резултати истраживања који су добијени проценом понашања испитаника на часу, на одмору и у односу на ауторитет. Такође, биће приказани резултати који се односе на компарацију понашања испитаника у школи у односу на пол.

У Табели 1 приказни су резултати процене испитаника у односу на варијабле из домена понашања ученика на часу.

Табела 1. Понашање ученика на часу

		Скор	
		N	%
Понашање на часу	На месту где седи	Упадљиво миран	6 19,4
		Складан	7 22,6
		Врти се	18 58,1
	Укупно		31 100
	Према другој деци	Не обраћа се ником	11 35,5
		Обраћа се по потреби	13 41,9
		Задиркује друге	7 22,6
	Укупно		31 100
	Пажња	Одсуство пажње	8 25,8
		Пажљиво прати наставника	4 12,9
		Расута пажња	19 61,3
	Укупно		31 100
Расположење	Снижено у односу на повод и групу	7 22,6	
	Усклађено	13 41,9	
	Повишено	11 35,5	
Укупно		31 100	

Резултати приказни у Табели 1 показују да више од половине ученика (58,1%) не може мирно да седи на свом месту, другој деци се по потреби обраћа 41,9% испитаника, и исто толико испитаника има усклађено расположење. Расута пажња је евидентирана код 61,3% ученика.

Табела 2 даје приказ резултата добијених проценом испитаника у односу на варијабле из домена понашања ученика на школском одмору.

Табела 2. Понашање ученика на одмору

		Скор	
		N	%
Понашање на одмору	У дворишту/Сали за физичко	Напето понашање	6 19,4
		Складно	10 32,4
		Упадљиво живахан	15 48,4
	Укупно		31 100
	У односу на игру	Не укључује се у игру	13 41,9
		Организовано се игра	15 48,4
		Омета игру	3 9,7
	Укупно		31 100
	У односу на групу деце	Деца га не примећују	3 9,7
		Прихватају га	27 87,1
		Не прихватају га	1 3,2
	Укупно		31 100
Расположење	Снижено у односу на групу	7 22,6	
	Усклађено	14 45,2	
	Повишено	10 32,3	
Укупно		31 100	

Подаци показују да је за време одмора упадљиво живахно 48,4% испитаника, да се истовремено исти проценат организовано игра. У односу на групу деце, прихваћено је 87,1%, док је усклађено расположење примећено код 45,2% испитаника.

У Табели 3 приказни су резултати добијени проценом испитаника на варијабли из домена понашања ученика у односу на ауторитет, тј. у односу на наставника.

Табела 3. Понашање ученика у односу на ауторитет

		Скор		
		N	%	
Понашање у односу на ауторитет	Обраћа се наставнику	Никад самоиницијативно	12	38,7
		По потреби складно	9	29
		Стално запитује	10	32,3
	Укупно	31	100	
	Однос према налозима наставника	Збуњено прихвата	12	38,7
		Складно прихвата	9	29
		Без налога шета	10	32,3
	Укупно	31	100	
	Похвале	Збуне га/застиде	5	16,1
		Складно прихвата	14	45,2
Не утичу на ученика		12	38,7	
Укупно	31	100		
Опомене	Збуне га/застиде	8	25,8	
	Складно прихвата	9	29	
	Не утичу на ученика	14	45,2	
Укупно	31	100		

Видимо да 38,7% испитаника се никада самоиницијативно не обраћа наставнику, и исто толико испитаника збуњено прихвата налоге које добије од наставника. Похвале добијене од наставника, складно прихвата 45,2%, док на исти број испитаника не утичу опомене добијене од стране наставника.

У Табели 4 приказана је компарација понашања на часу између испитаника мушког и женског пола.

Табела 4. Компарација понашања на часу између испитаника мушког и женског пола

Понашање на часу	Пол						p
	мушки			женски			
	N	AS	SD	N	AS	SD	
На месту где седи	17	2,59	,712	14	2,14	,864	,126
Према другој деци	17	2,00	,866	14	1,71	,611	,308
Пажња	17	2,35	,931	14	2,36	,842	,990
Расположење	17	2,24	,752	14	2,00	,784	,402

Даљом статистичком анализом, утврђено је да између испитаника мушког и женског пола нема разлике у понашању током часа. Најнижи резултат добијен је на варијабли „Понашање на часу - према другој деци“ ($AS_M=2,00$ ($,866$) и $AS_{ж}=1,71$ ($,611$)).

Табела 5 даје приказ резултата добијених компарацијом између испитаника мушког и женског пола и њиховог понашања на одмору.

Табела 5. Компарација понашања на одмору између испитаника мушког и женског пола

Понашање на одмору	Пол						p
	мушки			женски			
	N	AS	SD	N	AS	SD	
У дворишту	17	2,35	,786	14	2,21	,802	,632
У односу на игру	17	1,59	,712	14	1,79	,579	,411
У односу на групу деце	17	1,94	,429	14	1,93	,267	,924
Расположење	17	2,18	,809	14	2,00	,679	,522

Анализом резултата није добијена разлика између испитаника оба пола у односу на њихово понашање на одмору. На варијабли „Понашање на одмору - у односу на игру“, испитаници су забележили најниже постигнуће.

Понашање у односу на ауторитет и компарација између испитаника оба пола дата је у Табели 6.

Табела 6. Компарација понашања у односу на ауторитет између испитаника мушког и женског пола

Понашање у односу на ауторитет	Пол						p
	мушки			женски			
	N	AS	SD	N	AS	SD	
Обраћа се наставнику	17	1,88	,781	14	2,00	,961	,709
Однос према налозима наставника	17	2,18	,809	14	1,64	,842	,083
Похвале	17	2,47	,624	14	1,93	,730	,034*
Опомене	17	2,35	,786	14	2,00	,877	,247

На варијабли „Понашање у односу на ауторитет - похвале“ добијена је разлика на нивоу статистичке значајности између испитиваних група ($p = ,034$). На осталим варијаблама није забележена значајна разлика.

ДИСКУСИЈА

Резултати истраживања показују да се више од половине ученика (58,1%) током часа непрекидно врти, односно не може мирно да седи на свом месту. Истовремено, током часа другој деци се по потреби обраћа 41,9% ученика, колико и има усклађено расположење, док је расута пажња евидентирана код 61,3% ученика

са коморбидитетом церебралне парализе и интелектуалне ометености. Овакви резултати нису изненађујући ако се осврнемо на то да церебрална парализа настаје оштећењем мозга који је у развоју. У свим ситуацијама када дође до оштећења мозга долази и до поремећаја неког облика функције пажње (Rapaic & Nedović, 2011: 130).

Истраживања показују да деца која нису прихваћена од својих вршњака или у односу на другу групу деце, имају слабије развијене социјалне вештине у односу на децу која су прихваћена у друштву, и истовремено могу да показују проблеме у социјализацији као што су агресија, усамљеност или повученост (Katz & McClellan, 1999; Vasta et al, 2003; према: Klarin, 2006).

Хиперактивност је најочигледнија у структурираној, организованој ситуацији која захтева висок степен самоконтроле. Венар (Wenar, 2003) истиче да се хиперактивност појачава у познатим, структурираним околностима усмереним на задатак, као што је учионица, а смањује се у неусиљеним околностима у којима се очекује потрошња велике количине енергије, као што је дечје игралиште. Моторни немир све се више испољава у ситуацијама које су детету досадне и неинтересантне него у ситуацијама где је присутан већи број стимулуса које дете доживљава као занимљиве. Опсервације њихових социјалних интеракција упућују на претерану говорљивост, а говор приликом игре и рада на задатку карактерише присуство честих коментара у виду разговора са самим собом. Због таквог свог понашања, дете има и веома лош статус у вршњачкој групи што може да имплицира генезу читавог низа секундарних одступања у понашању.

Резултати појединих студија показују да су деца са сметњама у развоју мање популарна, имају мање пријатеља и мање учествују у заједничким активностима (Frostad & Jan Pijl, 2007; Gun Han & Janis, 2004; Kavale & Forness, 1996; Mand, 2007; Nowicki, 2003; Ochoa & Olivarez, 1995: према: Estell et al., 2008). Општи налази истраживања о социјалним односима међу децом која су интелектуално ометена показују да код великог броја ове деце постоји дефицит у интеракцији са вршњацима.

Иако су проблеми у понашању код деце са церебралном парализом веома чести, тачна природа ових тешкоћа и њихова повезаност са унутрашњим и спољашњим факторима је тема чије је проучавање новијег датума. Налази у доступној литератури показују да 39,4% деце са ЦП достиже ниво неприхватљивог понашања, и да

су проблеми у односу са вршњацима најизраженији (55,3%) (Brossard-Racine et al., 2012; Weber, Bolli, Heimgartner, Merlo, Zehnder, Kätterer, 2016).

Студије приказане у претходним пасусима не потврђују у потпуности налазе добијене нашим истраживањем. Када је у питању понашање током школског одмора, ученици са коморбидитетом церебралне парализе и интелектуалне ометености су веома прихваћени од стране својих вршњака (87,1%) и организовано се игра 48,4% ученика. Међутим, 41,9% се не укључује у игру, односно не остварује интеракцију са другом децом током школског одмора.

Буха и Глигоровић (Buha & Gligorović, 2013) наводе податак да се код 22% деце са интелектуалном ометеношћу проблеми у понашању манифестују у оним ситуацијама када је потребно да се прилагоде месту где се налазе (игноришу правила, опирају се налозима, бунтовнички су настројени према ауторитету и слично). Исти аутори, истичу да 22% деце захтева сталну пажњу и похвалу наставника, и лоше реагују на критику. У домену Понашање у односу на ауторитет, анализа резултата показује да код 38,7% ученика не постоји самоиницијатива за обраћање наставнику, да мало више од једне трећине ученика збуњено прихвата налоге наставника, скоро половина ученика складно прихвата похвале, док код истог тог броја ученика опомене немају никакав утицај (45,2%).

Анализом резултата истраживања добијених компарацијом понашања ученика мушког и женског пола на часу и на одмору нису утврђене статистички значајне разлике. У оквиру домена Понашање у односу на ауторитет, варијабла *похвале* добијена је статистички значајна разлика између испитаника мушког и женског пола ($p = ,034$). Ученици мушког пола складније прихватају похвале упућене од стране наставника, за разлику од ученика женског пола. На свим осталим варијаблама овог домена, није евидентирана статистички значајна разлика између ученика мушког и женског пола. Ови резултати су делимично у складу са подацима пронађеним у доступној литератури. Једна група истраживачких налаза наводи да дечаци показују веће проблеме у оквиру дисруптивног, антисоцијалног или хиперактивног понашања (Brojčin, Glumbić & Banković, 2009; Buha - Đurović & Gligorović, 2009; Molteno et al, 2001; сви према :Gligorović & Buha, 2013), док друга група налаза говори да су проблеми у понашању једнако заступљени и код дечака и код девојчица (Chadwick et al, 2000).

Буха, Глигоровић и Максић (2014) су проучавале који проблеми у понашању су најзаступљенији код деце са генетским синдромима који су праћени и интелектуалном ометеношћу. Рецимо, аутори наводе да у поређењу са децом типичног развоја, деца са Дауновим синдромом испољавају више проблема у понашању, и то посебно екстернализованог типа: тврдоглавост, пркос, непослушност, непажњу, иритабилност, хиперактивност и компулсивност (нпр. низање предмета и понављање одређених активности). Особе са синдромом фрагилног X имају изразито кратак распон пажње, импулсивне су, стидљиве и социјално анксиозне, док су особе са Вилијемсовим синдромом преплављене осећањем страха, али су и дружељубиве.

ЗАКЉУЧАК

Недостатак сличних истраживања онемогућава нам да адекватно рашчланимо и утврдимо везу између истраживачких фактора, као и да изведемо поуздане закључке. Такође, и релативно мали узорак нас ограничава у доношењу генерализованих закључака, посебно ако се осврнемо на чињеницу да су деца са ЦП као примарним оштећењем веома хетерогена група. Сматрамо да би нека од наредних истраживања могла да примене и неки други инструмент процене понашања код ове групе испитаника.

Но, познато је да проблеми у понашању настају као резултат интеракције више фактора ризика различитог порекла. Ово недвосмислено указује на потребу познавања индивидуалних карактеристика детета и околности у којима оно проводи своје време (школа, кућа, болница, парк..). Боље разумевање генезе проблема у понашању представља основ за отклањање или ублажавање фактора ризика, као и за креирање свеобухватног модела третмана (Бућа & Глигоровић, 2013), било да је у питању индивидуални и групни третман. Познавање специфичности и карактеристика проблема у понашању код особа са сметњама у развоју, у овом случају код особа са коморбидитетом церебралне парализе и интелектуалне ометености, може допринети креирању усмерених стратегија за решавање ових проблема.

ЛИТЕРАТУРА

- Brossard-Racine, M., Hall, N., Majnemer, A., Shevell, M.I., Law, M., Poulin, C., & Rosenbaum, P. (2012). Behavioural problems in school age children with cerebral palsy. *European Journal of Paediatric Neurology*, 16(1), 35-41. doi:10.1016/j.ejpn.2011.10.001
- Buha, N., & Gligorović, M. (2013). Problemi u ponašanju kod osoba sa intelektualnom ometenošću - osnovni pojmovi, učestalost i faktori rizika. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 12(2), 203-219. doi:10.5937/specedreh12-3395
- Buha, N., Gligorovic, M., & Maksic, J. (2014). Problemi ponašanja – bihevioralni fenotipovi nekih genetskih sindroma. *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*, 142(9-10), 621-627. doi:10.2298/sarh1410621b
- Carter, A.S., Briggs-Gowan, M.J., Jones, S.M., & Little, T.D. (2003). The infant toddler social and emotional assessment (ITSEA): Factor structure, reliability and validity. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31(5), 495-514. doi:10.1023/a:1025449031360
- Chadwick, O., Walker, N., Bernard, S., & Taylor, E. (2000). Factors affecting the risk of behaviour problems in children with severe intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 44(2), 108-123. doi:10.1046/j.1365-2788.2000.00255.x
- Ćordić, A., & Bojanin, S. (1997). *Opšta defektološka dijagnostika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ćordić, A., & Bojanin, S. (2011). *Opšta defektološka dijagnostika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Eisenberg, N., Cumberland, A., Spinrad, T.L., Fabes, R.A., Shepard, S.A., Reiser, M., . . . Guthrie, I.K. (2001). The Relations of Regulation and Emotionality to Children's Externalizing and Internalizing Problem Behavior. *Child Development*, 72(4), 1112-1134. doi:10.1111/1467-8624.00337
- Estell, D.B., Jones, M.H., Pearl, R., Van, A.R., Farmer, T.W., & Rodkin, P.C. (2008). Peer Groups, Popularity, and Social Preference. *Journal of Learning Disabilities*, 41(1), 5-14. doi:10.1177/0022219407310993
- Gligorović, M., & Buha, N. (2013). Inhibitorna kontrola kao činilac problema u ponašanju kod dece sa lakom intelektualnom ometenošću. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 12(2), 149-162. doi:10.5937/specedreh11-2503

Golubović, Š., & Tubić, T. (2010). Saglasnost u procenjivanju hiperaktivnosti kod dece. *Medicinski pregled*, 63(3-4), 249-253. doi:10.2298/mpns1004249g

Hughes, C., White, A., Sharpen, J., & Dunn, J. (2000). Antisocial, Angry, and Unsympathetic: "Hard-to-manage" Preschoolers' Peer Problems and Possible Cognitive Influences. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41(2), 169-179. doi:10.1017/s0021963099005193

Igrić, L., Wagner-Jakab, A., & Cvitković, D. (2012). Samoprocjena i procjena ponašanja učenika s teškoćama u redovnoj osnovnoj školi. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48(1), 1-10. Preuzeto sa <https://hrcak.srce.hr/79093>

Klarin, M. (2006). Utjecaj poučavanja u malim kooperativnim skupinama na usvajanje znanja i zadovoljstvo studenata. *Društvena istraživanja*, 7(4-5), 639-654. Preuzeto sa <https://hrcak.srce.hr/20462>

Pejović-Milovančević, M. (2001). *Poremećaj ponašanja dece i omladine - moralni i psihopatološki faktori*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

Rapačić, D., & Nedović, G. (2011). *Cerebralna paraliza - praktičke i kognitivne funkcije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu - Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

Sipal, R.F., Schuengel, C., Voorman, J.M., Van Eck, M., & Becher, J.G. (2010). Course of behaviour problems of children with cerebral palsy: the role of parental stress and support. *Child: Care, Health and Development*, 36(1), 74-84. doi:10.1111/j.1365-2214.2009.01004.x

Tremblay, R.E., Japel, C., Perusse, D., McDuff, P., Boivin, M., Zoccolillo, M., & Montplaisir, J. (1999). The search for the age of 'onset' of physical aggression: Rousseau and Bandura revisited. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 9(1), 8-23. doi:10.1002/cbm.288

Van Zeijl, J., Mesman, J., Stolk, M.N., Alink, L.R., Van Ijzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J., . . . Koot, H.M. (2006). Terrible ones? Assessment of externalizing behaviors in infancy with the Child Behavior Checklist. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(8), 801-810. doi:10.1111/j.1469-7610.2006.01616.x

Weber, P., Bolli, P., Heimgartner, N., Merlo, P., Zehnder, T., & Kätterer, C. (2016). Behavioral and emotional problems in children and adults with cerebral palsy. *European Journal of Paediatric Neurology*, 20(2), 270-274. doi:10.1016/j.ejpn.2015.12.003

Wenear, C. (2003). *Razvojna psihopatologija i psihijatrija: Od dojenačke dobi do adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Жунић-Павловић, В., Ковачевић-Лепојевић, М., & Павловић, М. (2009). Процена социјалног функционисања ученика у школској средини. *Настава и васпитање*, 58(3), 399-420.

Недовић, Г., & Рапаић, Д. (2012). *Практикум превентивно - корективног рада у основној школи*. Београд: Друштво дефектолога Србија.

Недовић, Г., Рапаић, Д., Одовић, Г., Потих, С., & Милићевић, М. (2012). *Социјална партиципација особа са инвалидитетом*. Београд: Друштво дефектолога Србије.

BEHAVIOUR OF STUDENTS WITH COMORBIDITY OF CEREBRAL PALSY AND INTELLECTUAL DISABILITY IN THE SCHOOL ENVIRONMENT

Ivana Sretenovic¹, Goran Nedovic², Milosav Adamovic³, Vojislav Todorovic⁴

Abstract: Each person actualizes his/her presence and contact with others through his/her behaviour. It integrates all personal abilities that are aimed at immediate goal. The main objective of this study was to assess the behaviour of children with comorbidity of cerebral palsy and intellectual disability in the school environment. The research sample consisted from 31 students of both sexes (54.8% were male and 45.2% were female students), who in addition to cerebral palsy also had reduced intellectual functioning. The average age of examinees was from 9 to 14 years ($M = 10.9$, $SD = 1.189$). The survey was conducted in elementary school "Miodrag Matic", and the Questionnaire for the evaluation of the student's behaviour was used for the purpose of data collection. The research results showed no statistically significant difference between male and female students when it comes to student behaviour in the school class and on vacation. When it comes to the domain of behaviour in relation to the authority,

---

¹ ivana.sretenovic011@gmail.com, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

² goran.ned@sbb.rs, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

³ milosavadamovic@hotmail.com, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

⁴ ivana.sretenovic011@gmail.com, Primary school „Dušan Dugalic“, Beograd

the resulting difference was in the variable "praise" ($p = 0.034$). Knowing the individual characteristics of each child is of exceptional importance, as this makes it possible to improve the strategies for the solving of behavioural problems in children with comorbidity of cerebral palsy and intellectual disability.

Key words: behaviour, cerebral palsy, intellectual disability, the school environment

Примљен: 29.07.2018.

Прихваћен: 07.12.2018.

